

jelentetését. Ő ismerte ugyanis legjobban a szerző fáradhatatlan munkálkodását, a Zoványi haláláig (1958) naprakész kézirat nélkülözhetetlen tudományos értékét.

A szabatos cím pontosan tájékoztat a Lexikon anyagáról. A protestáns egyháztörténet és egyházszervezet ökonomiával válogatott és szerkesztett cikkei tartalmazza a kezdetektől Zoványi haláláig, 1958-ig. A szerző ugyanis élete végéig javíttatta, egészítette műve kéziratát. A cikkek tárgyi részéhez pontos irodalomjegyzék csatlakozik.

A történelmi Magyarország egész területére kiterjeszkedő földolgozás nélkülözhetetlen segéd-könyvét kapjuk itt, akár irodalomtörténeti, akár történettudományi kutatásaink során. A régi magyar irodalom kutatója méltányolja a fegyelmezett arányosságot, de ugyanakkor sóvárogva gondol arra, hogy ha Zoványi a tanulmányaiban és más műveiben föltárt adatait is bedolgozhatta volna a Lexikonba, akkor milyen egyszerű kézikönyvvel rendelkezünk. Részben elvégezte ugyan ezt a munkát az ezúttal valóban hálás utókor azzal, hogy a Lexikon kiadásával egyidőben jelentette meg Zoványi Egyháztörténetének kéziratban maradt második kötetét. (A magyarországi protestantizmus 1565–1600-ig. Bp. 1977. Humanizmus és Reformáció 6.)

Úgy hisszük, nagyon is Zoványi Jenő szellemében vetjük föl itt egy az elkövetkező években talán megvalósítható adattár tervét. Az utóbbi két évtized a régi magyar irodalom emlékeinek föltárásában nagyon sok eredményt hozott. Az új adatokat áttekinteni vagy fölkutatni nagyon nehéz dolog. A Régi Magyar Nyomtatványok anyaga, az RMKT új kötetei, a Herepei Adattár, a külföldi egyetemeket látogató magyar diákok adatai, mongráfiák, folyóiratok közleményei alapján lehetne talán egy igen sok kérdésre választ adó, rugalmas régi magyar adattárat létesíteni. A XV–XVI. században nálunk a kéziratos írásbeliségnek ritkán volt témája az irodalom. A magyarországi igen nagymértékű irat és könyvpusztulás következtében még nagyon sok a magányos, szórványos adat. Iróink ismert pályaképe hézagos. Szerző nélküli művek egész sorát ismerjük a XVI. századból. Egy pontos mutatórendszer a sokhelyütt fölbukkant adatokat összehozná és mindenfajta társadalomtudományi kutatómunka alapjává, támaszává lehetne.

Visszatérve Zoványi Lexikonára, még a kiadás körülményeiről ejtünk szót. Révész Imre fáradozásáról már volt szó, az új kiadás előszavában erre illendően történik is hivatkozás. Ő írta az

előző kiadásról: „A református egyházi főhatóság, amely ennek a lexikonnak ügyét kezébe vette, bölcsen cselekedett, amikor Zoványinak 1938-óta kész kéziratát így, külön kiadta”. Ez ugyanígy áll a bővített, új kiadásra is. Áldozatos fáradozás a más szellemi munkáját közreadni. Nehéz megtalálni a helyes utat, amely a szerző kézírása iránti tisztelet és az időközben előrehaladt tudomány eredményei között föllelhető. Nehéz éppen ilyen önmagával szemben is igényes szerzőre tekintve, a törlő vagy pótló kéznek helyet adni. Mégis épp az óvó kegyelet készítet olykor simításokra. Úgy hisszük, a Zoványi kötetek közreadója, Ladányi Sándor megtalálta a helyes utat is, a beavatkozás mértékét is.

Ritoókné Szalay Ágnes

Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. — Rontó Pál. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Julow Viktor. A jegyzetszótár Deme Zoltán munkája. Bp. 1975. Szépirodalmi K. 434 l.

Az iskolai oktatásból kiszorult irodalomtörténeti értékeket a feledéstől alig lehet megmenteni. Gvadányi József is azok közé a szerzők közé tartozik, akiktől a fiatalabb korosztályok legjobb esetben is éppen csak hallottak. A Szépirodalmi Könyvkiadó hivatást teljesített tehát, amikor az író születésének 250-ik évfordulója alkalmából figyelmet érdemlő külső köntösből, kitérő bevezető tanulmánnyal és gazdag jegyzetszótárral olyan könyvet adott a mai olvasó kezébe, mint a szóban forgó Gvadányi-kötet.

Az irodalomtörténetírás figyelme a felszabadulást követő esztendőkből egy ízben összpontosult Gvadányira. Az újraértékelési törekvések során, 1951-ben született meg az első, meglehetősen szerencsétlenül sikerült hagyománymentés, Geréb László önkényes anyagkezelésre épülő írása *Gvadányi József halálának 150. évfordulójára*. (Csillag, 1951. 10.) Szauder József polemikus hozzászólása (Csillag, 1951. 12.) és Barta János vitázó cikke (Irodalomtörténet, 1951. 4.) korrigálta a hibás képet. Az eltelt negyedszázad történelmi és irodalomtörténeti kutatásai, valamint a műelemzés szempontjainak gazdagodása azonban indokoltá tették egy új Gvadányi-tanulmány létrejöttét. Nemcsak mint bevezetést a nagyközönség számára, hanem mint az eddigieknél pontosabb, korszerű irodalomtörténeti értékmeghatározást is.

Julow Viktor 65 oldalas tanulmánya mindkét említett követelménynek igen színvonalasan felel

meg. Tudományos igény és népszerűsítő szándék példás harmóniája jellemzi. Nincs gondolatmenetében semmi elnagyoltság, semmi „leereszkedés”, sőt! Úgy szól a szélesebb olvasóközönséghez, hogy a szakember kutatói szenvedélye átsüt a sorokon, s anélkül, hogy a régi szépirodalomhoz közeledni szándékozókat terhelné, élvezetes stílusban egész sor új megfigyeléssel gazdagítja, itt-ott meg is változtatja a Gvadányi-képet. Elemzéseinek alapját összefoglalja következő néhány mondata a 10. lapon: „... hirtelen fejlődésbe lendülő társadalmakban, s kivált ott, ahol ez a fejlődés gátolt és kusza is, mint nálunk, szándék és eredmény gyakran nem vág egybe. Gvadányihoz, a maradandóság emberéhez, sok minden hozzátapadt az újból, amely ellen eltökélten hádakozott, s miközben szentül hitte, hogy a régít védelmezi, nem egy tekintetben az újnak tört utat...” Majd később: „A társadalmi fejlődés dialektikájában megvan a szerepe a fenntartóknak is. S Gvadányi a magyar hagyomány dohos kacatjai közt (amelyek végül úgyszemére kerültek) fontos valódi értékeket tartott fenn.”

Azon az írói pályán, amely Gvadányi számára úri időtöltésből hivatássá csak 60-ik évén túl, az 1780-as évek vége felé vált, az *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* messze a legkiemelkedőbb alkotás. Érthető és helyes tehát, hogy az egész életművet végigkísérő Bevezetésből a terjedelem felét Julow Viktor'ennek vizsgálatára szánta. Az irodalomtörténeti közérdeklődésre is azok az elemzések tarthatnak leginkább számot, amelyek erről a műről szólnak az eddigieknél árnyaltabban vagy éppen eltérően.

A Gvadányi művészi színvonalát érintő újszerű értékelés legfontosabb mozzanata az a nem éppen éles, mégis polemikus szembefordulás az Arany János tanulmánya óta elfogadott tétellel, hogy tudniillik a mű szerkezete mereven kettéválk. A nótárius – Arany szerint – Budán: „Élő alakból egy eszmévé párologott.” Julow természetesen hivatkozik erre a – szakirodalomban uralkodóvá vált – felfogásra, ő is vallja, hogy a nótárius „jellemvonásai elhalványodnak, humorából kivetkőzik, s az író szócsövévé személytelenedik”, azonban nem látja olyan fokúnak az írói következtelenséget, mint mások. Szerinte kiolvasható a szövegből – s erre idézeteket is mutat be –, hogy Zajtai uram Budán alapvetően *félénk* természetén *fokozatosan* lesz úrrá; le kell győznie önmagát, hogy igaza tudatában fellépjen. „A félénk jellem – írja – nagyon is emberi hősiességének példáját adja, és ennek van lélektani

hitele.” Nem durva törést lát tehát, hanem túl gyors és nem eléggé valószínűsített felnövést a feladathoz. S a mondanivaló szempontjából is értékesnek tekinti az így kifejezett írói szándékot (melyre eddig szintén nem figyeltek fel), azt ugyanis, hogy egy ilyen csetlő-botló ember fölébe kerülhet az előkelőknek és hatalmasoknak, ha azok idegenmajmolók, ő meg igaz magyar. „Zajtai uram a legmagyarabbá honosított változata a felvilágosodás kedvelt alakjának, a nemes vadembernek, aki az egyszerűség, a romlatlan lélek és ész nevében – birtokában kritizálja a civilizáció romlott társadalmát” – olvassuk e passzus záró-megállapítását. Úgy vélem, van ebben igazság, csak a fogalmazás – főként az észre való hivatkozás révén – pozitívabb figurára engedne következtetni, mint amilyen a Julow Viktor által is jellemzett nótárius alakja.

Gvadányi környezetet, jeleneteket érzékeltesen bemutató művészetét vizsgálva a tanulmány megállapítja, hogy a *felületi realizmus* a 18-ik század nemesi irodalmában itt emelkedik a legmagasabb színvonalra. Ennél a témánál foglalkozik a *rokokó*-iskola miniatűr-kultuszának hatásával is, amely hozzájárult ahhoz, hogy a teljesebb valóságigény a külsőségek meglevenítésében kibontakozzék. Olyannyira szenvedélyes leíró Gvadányi, hogy még a gyűlölt idegen öltözék díszreit is nagy élvezettel, részletezve festegeti. A *Nótárius* szerzőjének népiességét azonban nyomatékkal választja le Julow a rokokóról, s bizonyítja, hogy zsánertípusai meggyőzőek, élő, beszélő népi alakok. Új eredmény – senki nem említette korábban – a *szentimentalizmus* mégoly felszínes jelentkezésének számbavétele is. Zajtai uram strófákon keresztül zokogva búcsúzik az idegen házigazdától, és „számos helyen áztatják még itt és Gvadányi más műveiben bőven omló könnyek az irdatlan szittyba bajsokat.” – olvassuk a szellemesen-humorosan fogalmazott észrevételt. – Azon medítál a tanulmány szerzője, vajjon nem tudatos alkalmazkodás-e ez Gvadányinál a közönség ízléséhez, a magyarkodás mellé érzelmességet is adagolni? Nem az első bestsellerrel találkozunk-e? Hajlik e gondolatra annál is inkább, mivel Gvadányi volt akkoriban az egyetlen, aki versírással pénzt keresett, s akit az írás, mint a jövedelemszerzés lehetősége, másokkal kapcsolatban is foglalkoztatott.

A korban egymás mellett élő irodalmi irányok hatásának vizsgálata mellett vannak egyéb érdekességei is a Bevezetésnek. Ilyen az a megfigyelése, hogy a konzervatív Gvadányi művében

érvényesül egyfajta önkéntelen társadalomkritika is, mint például a nótárius tónusváltása a grófnő-bárónő-polgárnő kioktatása során; a nagyon udvarias, majd mérsékelten udvarias hangtól a durva sértésig ereszkedik. Szélesebbnek látja Julow a tudatos bírálatnak alávetett jelenségek körét is. A jozefinizmus egyes visszasságait művészileg is hitelesített íróniába foglalja ez az alapvetően lojális szerző.

A kötetben közreadott másik Gvadányi-mű a *Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatónának és gróf Benyovszki Móricnak életek* első része. Azért nem a teljes, mert a szerkezetileg itt egészen elkülönülő második rész művészi értéke semmiképpen sem állítható a *Nótárius* mellé. Arany tanúsága szerint az ő korában minden iskolásgyermek ismerte a *Rontó Pált*, de a későbbiekben szinte kihullott a köztudatból. Jó, hogy ismét hozzáférhetővé vált Gvadányi második legjelentősebb alkotása. A bevezető tanulmány a *Nótárius* és a *Rontó Pál* értékeit, fogyatékoságait egyszerre szem előtt tartva összeveti a két munkát. Rokoni jellemzőkre nem tér ki, a különbségeket veszi számba. Néhány fontosabb megállapítása: a hős itt jobbagyfiú, a Ludas Matyi előképe, annak tudatosan demokratikus iránya nélkül; a jellem nem egysíkú, szemben a klasszicista jellemekekkel; helyenként finomabb lélekrajz is megfigyelhető; a társadalomkritika a *Nótáriushoz*, de más pikareszk-jellegű művekhez képest is szinte teljesen hiányzik; a népiélet, népszokások sokoldalú bemutatásával viszont jelentős értékeket hordoz, e tekintetben, meg humorban is gazdagabb, mint a *Budai utazás*, amelyben inkább az íróni és a karikatúra dominál.

Hosszasan lehetne még foglalkozni e tanulmánnyal, de figyelemreméltó szempontjainak, vitára is készítő egy-egy gondolatának teljes sorát amúgy sem lehet néhány lapra sűríteni. Akit Gvadányi és a 18-ik század végének magyar irodalma érdekel, sokat nyer azzal, ha elolvassa Julow Viktor szép elemzését. Utána a kötetben szereplő művekhez bizonyára fokozott érdeklődéssel fog közelíteni.

Tamás Anna

Vitályos László: *Ady-Léda-Csinszka*. Visszaemlékezések és levelek a költő életrajzához. Bp. 1977. MTA Könyvtára. 163 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei. Új sorozat. 4. sz.)

A három egységre tagolódó, számos fotóval és hasonmással illusztrált kötet első és második részé-

ben Vitályos László Lédának és Csinszkanak Adyról írt visszaemlékezéseit teszi közzé, a harmadik, az előbbi kettőhöz függeléként illeszkedő részben pedig kettejük Adyhoz intézett leveleinek pontos jegyzékén kívül publikálja leveleiből azok egy részét (Léda hat s Csinszka tizennyolc levelét, ill. táviratát), amelyek nyomtatásban még nem, vagy csak töredékes szöveggel láttak napvilágot. Fellapozva a kötetet, érdeklődésünket érthetően elsősorban a két visszaemlékezés kelti fel, hiszen olyan személyek írásairól van szó, akik mindenki másnál fontosabb szerepet játszottak Ady életében, s így okkal lehetünk kíváncsiak arra, amit Adyról, vele való kapcsolatukról feljegyeztek. Érdeklődésünket a visszaemlékezések iránt csak fokozza az a körülmény, hogy azok létezéséről hosszú ideig még az Ady életével avatottan foglalkozóknak is csak bizonytalan, egymásnak ellentmondó fogalmaik voltak. A két visszaemlékezés ugyanis hosszú évtizedekig lappangott, s Nádor Henrik orvostól nagyszámú egyéb Ady-dokumentummal együtt csak 1966-ban került az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárána a gyűjteményébe. Hogy Léda és Csinszka írásait közgyűjteménybe kerülésük után jó egy évtizeddel végre nyomtatásban is kézbe vehetjük, azt már önmagában is örömmel kell nyugtáznunk. Annál is inkább, mivel az Ady-kutatás 1966-ot követően sem figyelt fel a visszaemlékezésekre, holott aligha kell magyarázni, mennyire fontos lehet, hogy épp ezeknek az írásoknak az adatai, információi részévé váljanak Adyról felgyűlt ismereteinknek. Kérdés azonban, a visszaemlékezők mit s mennyit tudtak reprodukálni azokból az élményekből, eseményekből, melyeket Adyval együtt éltek át, ill. írásaik mennyiben rajzolnak új vonásokat eddig kialakult Ady-képünkre. Mielőtt a kérdésre válaszolnánk, jelezni kívánjuk, hogy a visszaemlékezések átlagos terjedelmével mérve meglehetősen rövid írásokkal állunk szemben. Különösen érvényes ez Léda visszaemlékezésére, amely kéziratban mindössze tizenhárom oldalra terjed, s nyomtatva csupán négy oldalt tesz ki. De a terjedelmesebb írás, Csinszkaé is csak negyvennyolc főlőből, nyomtatva huszonegy oldalból áll. Valójában inkább visszaemlékezés-vázlatokkal, mintsem ténylegesen megformált visszaemlékezésekkel van dolgunk. A vázlatosság, ha más-más okokból is, mindkét esetben szándékolt: Léda, aki, mint Vitályos László okkal tételezi fel, valószínűleg Révész Béla inspirálására jegyezte le emlékeit, tudatosan csak a legfontosabb mozzanatokra szorítkozott, s inkább eltemetni,